

буваючи під сильним впливом ідей М. Драгоманова та В. Антоновича, юнак переконаний, що український народ має давню та тривалу історичну традицію, яка своїми коренями сягає часів Київської Русі. А звідси й висновок гімназиста – історико-літературні твори тієї доби – "Слово", "Літопис Нестора", "Повчання Володимира Мономаха" – це родоначальники творів малоруської словесності [5, с. 45]. Як найважливіший аргумент своїх поглядів, М. Грушевський висуває тезу про спорідненість сучасної йому мови із мовою давньоруських літописів. У плані формування поглядів М. Грушевського на український історіографічний процес важливою є також його критика теорії М. Погодіна про російське населення Київщини до монголо-татарського нашестя. І хоча ця критика побудована на аргументах, запозичених із праць В. Антоновича та М. Драгоманова, а не на самостійних джерельних студіях, вона дозволяє говорити про сформованість провідних елементів історіографічної концепції М. Грушевського вже в гімназійні роки.

Цікавою є також перша фіксація поглядів М. Грушевського на періодизацію вітчизняного історіографічного процесу, які він розвинув, конспектуючи рецензію М. Драгоманова на книгу І. Прижова "Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVII век", що була опублікована у журналі "Вестник Европы". Найдавнішим періодом "української словесності" М. Грушевський називав літературу Київської Русі. Це, на його думку, час формування писемності та історіографічної традиції на наших землях, представленої чисельними творами, що складають золотий фонд європейської культури. Ця літературна спадщина "... першого періоду Русі, – зауважував М. Грушевський у щоденнику, – була малоруська і відмітною рисою характеру її була войовничість, спрага подвигів, що пом'якшувалася тією м'якою, поетичною рисою народного характеру, яка і досі становить головну рису характеру малоруса" [5, с. 348]. Далі слідує писемність "періоду литовського володіння", що не залишила після себе значних літературних творів. Після нього юнак виокремлює період боротьби з поляками. Консолідація всіх прошарків українського народу довкола ідеї боротьби за свої права та свободи із чужинською владою породила, на думку гімназиста, значну за обсягом і глибину за змістом літературу. Проте неслухно, наголошує він, пояснювати такий розквіт культури лише обставинами польсько-українського протистояння та необхідністю збереження національної самототожності – "... це був необхідний наслідок із попередньої духовної діяльності народу". Саме в цей період, стверджує М. Грушевський, "відразу здобуває повний розвиток істо-

ріографія", що значно випереджає за рівнем свого розвитку історичну думку росіян. Цей період закінчився з приєднанням України до Росії та знищенням запорізької Січі. Проте, незважаючи на антиукраїнську політику та асиміляційні зусилля російського царату, підкреслює юнак, Україна не втратила власної культурної самобутності, а завдяки самовідданій діяльності вітчизняних інтелектуалів набули подальшого розвитку література та історіографія [5, с. 47].

Гімназійна доба стала початком становлення М. Грушевського як цілісної, зрілої та здатної критично мислити особистості зі своєрідним поєднанням романтично-позитивістсько-раціоналістичних поглядів. Практично до закінчення гімназії Михайло, вибираючи життєвий шлях, вагався між літературою та історією. Вибір історії як професійного шляху певною мірою зумовила матуральна криза – про це чітко у своїх "Споминах" пише сам учений [7, 1988, № 12, с. 125]. Історіографічні погляди формувалися під впливом праць М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, А. Скальковського, М. Максимовича, О. Марковича, П. Куліша. Саме їх творчість стала як своєрідним імпульсом для історіографічної рефлексії М. Грушевського, так і першим об'єктом його критики. Солідні науково-пізнавальні підвалини, закладені двадцятилітнім юнаком, дозволили сформувати йому провідні елементи власної історіографічної концепції, що з певними видозмінами були пронесені через усе творче життя.

1. Бурлака Г. "Співи мої сумні – йдете ви меж люде..." // Михайло Грушевський: Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
2. Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття (М.І. Костомаров, В.Б. Антонович, М.С. Грушевський). – Дніпропетровськ, 1998. 3. Гирич І. М. Грушевський та В. Антонович: творчі контакти та суспільно-політичні погляди // Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. – К., 1994.
4. Грушевський М. Автобіографія, 1906 р. // Великий Українець. – К., 1992.
5. Грушевський М. Із літературної спадщини. – Нью-Йорк; К., 2000.
6. Грушевський М.С. Русская история до воцарения дома Романовых. – ЦДІАК. – Ф. 1235, оп. 1, спр. 99, арк. 1–81 зв.
7. Грушевський М. Спомины // Київ. – 1988. – № 9.
8. Грушевський М. Щоденник // Київська старовина. – 1993. – № 3. № 4.
9. Зашкільняк Л. М.С. Грушевський у Київському університеті (1886–1894 рр.) // Грушевський М.С. Щоденник (1888–1894 рр.). – К., 1997.
10. Зашкільняк Л. Славистика в науковій спадщині та історіософії Михайла Грушевського // Проблеми слов'янознавства. – Л., 1994. – Вип. 46.
11. Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). – Л., 1996.
12. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К.; Кембрідж, 1991.
13. Ульяновський В.І. Незнана рання праця М.С. Грушевського з русистики та джерелознавства // Український археографічний щорічник. – К., 1993. – Вип. 2.

Надійшла до редколегії 20.02.06

Л. Чугаєвська, асп.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І СТУДЕНТСЬКИЙ РУХ В ЕМІГРАЦІЇ В 1920-ТІ РОКИ

Досліджено наукову і політичну діяльність М. Грушевського в еміграції у 1920-х рр. Висвітлено його співпрацю з українськими студентами в Європі.

The article is dedicated a complex position of Ukrainian students abroad and work M. Grushevskogo with students in emigration in 1920-th years.

М. Грушевський походив із роду Грушів, що осів у Чигиринському повіті на Київщині у XVIII ст. Він народився 29 вересня 1866 р. в Холмі в сім'ї вчителя греко-уніатської гімназії Сергія Федоровича Грушевського. Проте свої молоді роки, починаючи з 1869 р., Михайло Сергійович провів на Кавказі. У 1886–1894 рр. Грушевський навчався і проводив наукові дослідження на історико-філологічному факультеті Київського університету. В університеті працював і розпочав свою наукову діяльність під керівництвом Володимира Антоновича. З часом Михайло Грушевський стає помітною постаттю в історії України. Він не просто писав історію, а особисто

брав у ній безпосередню участь і творив її. Не було жодної ділянки суспільного життя, у якій він не брав участі. Уже в березні 1917 р. Михайло Грушевський стає головою Української Центральної Ради, а потім і першим президентом Української Народної Республіки. Однак уже в 1919 р. М. Грушевський, відсторонений політичними діями від державного будівництва, виїхав до Чехословаччини, згодом переїхав до Австрії й оселився в Бадені біля Відня [2].

Учений розгорнув в еміграції широку наукову і публіцистичну діяльність, відстоюючи національно-політичні права України перед світом. Він вважав, що

© Л. Чугаєвська, 2007

період активної української політики на деякий час минув, й український національно-визвольний рух тимчасово має зайняти оборону. Свої зусилля Михайло Грушевський спрямовував на те, щоб проаналізувати причини поразки української революції 1917 р. На його думку, це був пасивний період української політики, який може довго тривати, але збагачений досвідом революційних подій і загартований у нових умовах зможе вибухнути з новою силою і досягти своєї мети [7, с. 59]. За словами самого М. Грушевського, він вирішив перевести свою роботу за кордон, поки на Україні утвориться правління, яке буде спиратися на дійсних представників трудового народу.

За кордоном Михайло Сергійович веде переговори з різними політичними діячами. Бере участь у Міжнародному кооперативному конгресі, у соціалістичній Конференції в Амстердамі і в Міжнародному конгресі Другого інтернаціоналу в Люцерні (Швейцарія) разом з іншими представниками українських соціал-демократів та соціал-революціонерів. Тут їм вдається провести постанову Конгресу про право на політичну самостійність народів колишньої Росії, і в тому числі України. Усе ж усі зусилля були марні. Світова політика іде своєю дорогою. "На моїх очах, – говорив М. Грушевський, – розліталися останні ілюзії, які ще були у деяких українських оптимістів". Після тимчасового завершення своєї політичної діяльності Михайло Грушевський переключав свої зусилля і свій потенціал на наукову роботу. У 1919 р. у Відні Михайло Сергійович, разом з українськими діячами П. Христюком, М. Ковалевським, О. Севрюком та іншими складає проєкт створення Українського соціологічного інституту, як спеціальної установи, що ставить своїми завданнями стежити за світовим соціальним рухом, соціологічними дослідженнями та національними організаціями, які представляли соціальний рух, інформувати їх про соціальний український рух та українську літературу. На основі інституту він продовжував свою науково-дослідну й педагогічну діяльність [8]. Український соціологічний інститут проіснував до 1924 р. За цей час М. Грушевський написав і видав видатні свої праці, такі як "Початки громадянства", перший том "Історії української літератури", працював над дев'ятим томом історії України-Руси. Вийшли також деякі й інші не менш важливі наукові твори, які мали важливе значення для обґрунтування української національної ідеї, піднесення української проблеми на міжнародному рівні [7, с. 60].

Внаслідок Першої світової війни і поразки національно-визвольних змагань українського народу його землі опинилися в складі інших держав. У 1920-ті рр. за кордоном опинилося багато активних борців за національну і соціальне визволення українців, які емігрували через тяжкі економічні, соціальні та політичні умови перебування. Серед емігрантів була велика кількість українських студентів, яких у перші повоєнні роки нараховувалося близько 6 тис. осіб [10]. Історичне призначення генерації студентства полягає в активній боротьбі за національне і соціальне визволення свого народу. Формою цієї боротьби було влаштування по всіх головних місцях Європи, де є хоч троє українські студенти, мітингів протестів проти того насильства, яке чинять окупанти над українською молоддю. Показати всій Європі те, що українська нація існує і повинна існувати самостійно, таке найголовніше завдання ставили перед собою українські студенти, а також вчені, науковці та інші українські політичні та громадські діячі, які перебували в еміграції [11]. Значне зростання кількості студентів в еміграції спостерігалось в 1921–1933 рр. Це зумовлено заборонами українських навчальних закладів урядами Польщі і Румунії та скасуванням українських ка-

федр у Львівському й Чернівецькому університетах. Такий перебіг подій засвідчував політику цих держав у процесах денаціоналізації українців. Так, 14 серпня 1919 р, ректор Львівського університету оголосив, що буде приймати на навчання лише тих представників своєї держави, які виконали обов'язок військової служби в польській армії, а також підданих союзних з Польщею держав. Намагання польського уряду ускладнити українському студентству виїзд за кордон лише посилювало у них таке прагнення [6]. Перша світова війна внесла значне погіршення у матеріальне забезпечення всіх галузей культури та науки, особливо постраждали університети. У багатьох країнах світу справою матеріального забезпечення навчальних закладів після війни зайнялися уряди, а також різні благодійні організації та студентські добровільні товариства.

М. Грушевський акцентував свою діяльність в еміграції на допомозі українським студентам. Однак життя українського студентства в інших державах було також не солодке. Не вистачало грошей на проживання, уже не кажучи на навчання, тому для забезпечення грошової допомоги українських студентів в еміграції М. Грушевський намагався налагодити зв'язок і співпрацювати з іноземними фондами, особливо з американськими представниками. Для полегшення матеріального забезпечення українського студентства в Чехословаччині Михайло Грушевський особисто спілкувався з президентом Т. Масариком, щоб той у свою чергу звернув увагу на українське студентство і на його матеріальне забезпечення [5].

Ніщо так не вражало в студентському еміграційному житті, як велика розпорошеність, відсутність спільних дій, тому першим завданням студентів в еміграції було об'єднання. Українські студенти поодиночки намагалися вступити до місцевих вищих навчальних закладів, але це мала можливість зробити лише невелика кількість українців. Почали виникати пропозиції і розмови про створення українського університету за кордоном. Першим таким навчальним закладом став Український вільний університет. Заснований він був у Відні Союзом українських журналістів і письменників, головою якого в той час був д-р Володимир Кушнір. Віденський союз українських журналістів та письменників мав у своєму складі академічну секцію, яка ще в листопаді та грудні 1920 р. у зв'язку зі збільшенням української академічної молоді у Відні, організувала там наукові лекції для студентів-емігрантів. Згодом ці лекції перетворилися у систематичні курси. Їх керівником і куратором було обрано Михайла Грушевського. Разом із цим він виконував функції ректора майбутнього українського вільного університету. Разом з Д. Антоновичем Михайло Грушевський відпрацювали першу організаційну схему українського університету. Заступником ректора і деканом філософського факультету був обраний Ст. Дністрянський. З початком роботи почали виникати розбіжності на ґрунті подальшої організаційної діяльності університету. Керівництво університету розділилося на дві течії. Одні бачили потребу у заснуванні українського вільного університету на зразок західно-європейських університетів. Цю течію очолював професор Ол. Колесса. Друга течія, яку очолював проф. Михайло Грушевський, відстоювала думку, що університет не повинен мати обов'язкової системи викладання. Представники цієї течії вважали необов'язковим мати університетську кваліфікацію професорсько-викладацького складу. Це питання висунули на загальне обговорення і врешті-решт більшість професорського складу проголосували за організацію у Відні хоч і вільного недержавного українського університету, але університету, який буде існувати за загальноновизнаними західноєвропейськими державними зразками. Ця перша течія і перемогла. Внаслідок цього Ми-

хайло Грушевський відмовився від праці над організацією університету. Ректором першого українського вільного університету став проф. Ол. Колесса. Відкриття університету у Відні відбулося 17 січня 1921 р. [9]. У Відні, на початку 1921 р. було обнародовано відозву до українського громадянства "Український вільний університет". Це був перший офіційний документ українського вільного університету, у якому окреслена програма діяльності нового університету. Головним принципом, яким керувалися основоположники й організатори Українського університету було надати йому характер храму української науки, незалежної від будь-яких громадських чинників. Незважаючи на величезні зусилля фондаторів університету, фінансові та інші організаційні проблеми стали на перешкоді його перетворення в справжній вищий науковий заклад. На засіданнях Ради УВУ розглядалося питання про те, яким чином перевести університет до Праги. Однак найголовнішою причиною, що унеможливлювала успішне розгортання УВУ в Австрії, була поступова втрата Віднем ролі основного центру української еміграції в Європі, яким з 1921 р. стала Прага. Українська еміграція в міжвоєнній Чехословаччині складалася в переважній мірі з інтелігенції, учнівської та студентської молоді. Це стало, зокрема, основною причиною переведення українського вільного університету в Прагу. Питання про переведення УВУ з Відня до Праги почало втілюватися в життя ще в лютому 1921 р., коли до його керівництва звернулася з листом Рада Української академічної громади в Чехословаччині. Це була найбільша в Празі студентська організація, заснована ще в 1919 р. У листі повідомлялося, що численна українська студентська колонія, не маючи можливості здобувати освіту рідною мовою, відчуває велику потребу глибокого пізнання своєї історії, культури і тому звертається з проханням про перенесення УВУ з Відня до Праги. Рада університету, обговоривши цей лист, вирішили прискорити процес переведення університету. 23 жовтня 1921 р. за участю численних представників чехословацького уряду, наукових товариств і вузів Чехословацької Республіки, української еміграції та іноземних гостей відбулося урочисте відкриття Українського вільного університету в Празі [4].

Після невдалої спроби керувати Українським вільним університетом, у жовтні 1921 р. Михайло Грушевський бере активну участь в організації семінарських занять у студентському товаристві "Драгоманівська громада" у Відні. Досить часто читає студентам лекції в

різних місцевих студентських товариствах. Навіть за кордоном Михайло Сергійович не забуває про тяжке життя земляків на Батьківщині, про це свідчить той факт, що в листопаді 1921 р. він очолює товариство допомоги голодуючим в Україні. Завданням цього товариства було зібрати якомога більше пожертв і відіслати потребувачам на Україну. збиралися не лише кошти але й одяг, їжа та предмети побуту [3].

Михайло Грушевський користувався авторитетом як серед студентів так і серед професорсько-викладацького складу. У Празі, в Українському педагогічному інституті, було проголошено конкурс на посаду викладача історії України. Грушевський узяв участь у конкурсі і більшістю голосів був обраний на цю посаду. У свою підтримку він отримав 13 голосів, лише 8 було проти [1]. Михайло Сергійович не поспішав посідати запропоновану посаду, оскільки прагнув повернутися на Батьківщину і продовжити свою боротьбу за незалежність українського народу.

У 1924 р. разом зі своєю дружиною та донькою Михайло Грушевський повернувся до Києва, де продовжив свою наукову діяльність. Хоч в еміграції учений перебував лише п'ять років, можна говорити про вагомий внесок у наукову діяльність. Під час свого перебування за кордоном він відіграв важливу роль в організації студентського життя в еміграції та поширення національних ідей серед іноземців. М. Грушевський у місцевих періодичних виданнях друкував статті про Україну та проблеми, які переживає український народ, для того, щоб розкрити очі всьому світу про український народ і про Україну.

1. *Абросимова С.* Листи М. Грушевського // Український історик. – 1996. – Ч. 1–4.
2. *Винар Л.* Найвидатніший історик України М. Грушевський (1866–1934 рр.). – К., 1985.
3. *Верстюк В. Ф., Пиріг Р. Я.* Михайло Грушевський: коротка хроніка життя. – К., 1996.
4. *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). – К., 1994.
5. *Дуднік О.* Еміграція та рееміграція українського студентства (1920–1921 рр.) // Український збірник. – К., 2002.
6. *Кураєв І. Ф.* М. Грушевський (1866–1934) // Український історик. – Мюнхен, 1996. – Ч. 1–4.
7. *Краківський О. М.* Грушевський під час еміграції 1919–1924 рр. // М. Грушевський і Західна Україна: доповіді і повідомлення наукової конференції. – Л., 1995.
8. *Мартос Б. М. С.* Грушевський, яким я його знав // Український історик. – Мюнхен, 1966.
9. *Наріжний С.* Українська еміграція: культурна праця української еміграції. – Прага. – 1942. – Ч. 1.
10. *Троцинський В. П.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище // НАН України. Ін-т соціології. – К., 1994.
11. Український студент. – Прага, 1922. – № 5. – Груд.

Надійшла до редколегії 14.03.06

Н. Шевченко, канд. іст. наук

БРИТАНСЬКА КРИЗА ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ ЯК "ПРОБЛЕМА БАГАТОСКЛАДОВОГО КОРОЛІВСТВА" (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЦЬ К. РАССЕЛЛА)

Проаналізовано концепцію британської національної історії першої половини XVII ст., викладену в працях сучасного британського історика К. Расселла. Спеціальну увагу приділено дослідженню особливостей застосування істориком системного підходу для вивчення цього періоду.

The conception of British national history of the first half of the XVIIth c. elaborated in the works of modern British historian K. Russell is analyzed in this article. The special attention is paid for the researching of peculiarities of system method used by the historian for the studying of this period.

Події в Англії XVII ст. традиційно викликають підвищений інтерес у британських істориків. Про це свідчить кількість як спеціальних робіт, присвячених окремим проблемам, так і загальні праці про період англійської історії ранньомодерного часу. Особливості розвитку британської історичної науки в XX ст. позначилися і на тематиці досліджень з історії XVII ст.: з'явилися нові перспективні напрями наукових пошуків, було застосовано оригінальні підходи та методики до вивчення одного із ключових періодів національної історії [1].

Наприкінці XX ст. цікавий погляд на подію, яку традиційно називають Англійською революцією, було запропоновано відомим сучасним британським істориком Конрадом Расселлом, професором Оксфордського університету та Кінгс-коледжу (Лондон). Він спробував проаналізувати ситуацію в Англії в першій половині XVII ст. не в суто локальному контексті, а в ширшому – загальнобританському вимірі. Згідно із його концепцією, конфлікт в Англії в 40-ві рр. XVII ст., події в Шотландії та Ірландії слід розгля-